

בליעת כלים בימינו

סרן, הרב נריה כהן – רב מחנה ידין

- א. הקדמה
- ב. כלי זכוכית
- ג. כלי פיירקס ודורלקס
- ד. כלי פורצלן
- ה. כלי מתכות
- ו. האם להתיר נ"ט בר נ"ט לכתחילה?
- ז. סיכום

א. הקדמה

כדי לדון בדין בליעת הכלים של ימינו, אנו צריכים להבין, שכאשר מדברים על הסירים של פעם, המציאות היא שמנקים אותם קצת ומורידים מה שאפשר, ונשארת שכבה דקה של שמנונית על הכלי. כדי לשבר את האוון נאמר, שהראשונים כתבו שכאשר עושים הגעלה, בסוף נשאר רוטב, המים של ההגעלה הופכים להיות רוטב, כלומר הם מלאים בכל מה שיש בדפנות הסיר, שכן רמת הכלים בעבר היתה נמוכה [לא כמו היום שהכלים בנויים ללא חריצים בתוכם, כך שניתן לנקותם טוב יותר מבעבר, מה גם שיש לנו סקוץ', סבון וכו']. ואולם הכלים היום לא רק שלא נשאר בהם השמנונית לאחר שטיפה, אלא גם טעם הבישול הקודם אינו נשאר, וא"כ נשאלת השאלה, מה היחס של הפוסקים למציאות הזאת?! זו שאלה מורכבת, כמו כל שאלה חדשה המתרחשת לפנינו.

בע"ה במאמרי אדון בסוגי הכלים השונים בהם מצינו התייחסות ראשונים ואחרונים ובנפקא מינות הלכה למעשה.

ב. כלי זכוכית

בדין כלי זכוכית מצינו כמה שיטות בראשונים:

א. רבינו יחיאל מפאריז² כתב שהיות וכלי הזכוכית עשויים מחול³ – דינם ככלי חרס שעשויים מאדמה, שהם בולעים ואינם פולטים, ולכן אין להם הכשר, וכ"פ האיסור

1 ראה בדין הבית, בית ד שער ד.

2 מובא במרדכי פסחים סימן תקעד.

3 לוקחים חול ומתיכים אותו ונופחים.

והיתר לרבינו יונה. וצ"ל שזה לא מבחינה מציאותית אותו דבר, אלא זו גזירה מצד שזה דומה ולכן אוסרים. הגר"א באו"ח כתב⁴ שיש סתירה לכך, היות וכתוב באבות דר' נתן⁵ שהזכוכית אינה בולעת, אלא אומר הגר"א שהכוונה היא שהזכוכית אינה בולעת בקר, אבל היא בולעת בחם.

ב. לעומת זאת הרבה ראשונים⁶ ס"ל שזכוכית מותרת בשימוש ולא צריכה הכשר, והם מתחילים מהגמרא [ולא מאבות דר' נתן]. ראשית יש גמרא⁷ האומרת שהלב [בשר הלב, הוא שריר אחד והמעטפת שלו היא חלקה משא"כ שאר בשר הבנוי מסיבים] לא בולע היות והוא 'שיעי' [חלק]. ומכאן אנו למדים יסוד גדול שדבר שהוא חלק ואין לו סדקים – אינו בולע. ואמנם אין ראייה מוכחת מגמרא זאת. אך יש עוד גמרא⁸ האומרת:

"בעו מיניה מאמימר: הני מאני דקוניא [כלי חרס המצופין עופרת] מהו לאישתמושי בהו בפסחא? ירוקא לא תיבעי לך - דודאי אסירי. כי תיבעי לך - אוכמי וחיורי מאי? והיכא דאית בהו קרטופני [בקעים] - לא תיבעי לך, דודאי אסירי. כי תיבעי לך - דשיעי [חלקים] מאי? אמר להו: חזינא להו דמידייתי, אלמא בלעי ואסירי".

מבואר גבי מאני דקוניא שהגמרא שואלת מהו להשתמש בהם בפסח? ואומרת הגמרא שהירוקים ודאי בולעים, האדומים והלבנים אם יש קרטופני - בולעים, ואם אין קרטופני אלא הם 'שיעי' - לכאורה הם לא בולעים, אך בוא נבדוק! ואומרת הגמ' 'חזינא להו דמידייתי' כלומר אם רואים שהם מזיעים מבחוץ ויש מעבר דרך הדפנות, אז אינו 'שיעי' ולכן אומרת הגמרא שהם אסורים. אבל אם הם 'שיעי' הם לא בולעים, אלא אם יוכח אחרת שהוא מזיע. ואומרים כל הראשונים הללו, שהיות והזכוכית היא 'שיעי' ואנו לא רואים שהיא בולעת - א"כ הזכוכית אינה בולעת בכלל ולכן אינה צריכה שום הכשר. וכן נמצא באבות דר' נתן. הר"ן כותב⁹ תוך כדי הדברים שייתכן שהזכוכית בולעת אבל

4 כלל נח סימן נ.

5 אורח חיים סימן תנא ס"ק פב.

6 פרק מא הלכה ו.

7 ראבי"ה במדרכי שם, הר"ן (פסחים ל, ב) תוספות (עבודה זרה לג, ב) הרא"ש (פסחים פרק ב ס"ס ח) והרשב"א (בתשובה חלק א סימן רלג).

8 פסחים עד, ב.

9 פסחים ל, ב.

10 פסחים ל, ב.

היא בולעת מעט מאד, ולכן אין בכוח הבליעה פורתא לתת טעם ולכן לא צריך שום הכשר.

ג. הריטב"א¹¹ כתב שכלי זכוכית יש להשוותם לכלי מתכות, וא"כ באופן כללי שייך להכשיר אותם, אלא שמבחינה טכנית אי אפשר, היות וע"י הגעלה הזכוכית תתנפץ [הזכוכית של פעם]. ולכן זה חוזר להיות ככלי חרס שאי אפשר להכשיר משום שחיים עליו. וממילא אין להשתמש בהם אפילו צונן שמא יבוא להשתמש בהם חמין.

השו"ע¹² פסק שהזכוכית לא צריכה הכשר כדברי רוב הראשונים. לעומת זאת הרמ"א כתב שהמנהג כדברי האיסור והיתר, שהזכוכית היא ככלי חרס.

הרמ"א כתב את הדברים בהלכות פסח, ולא מצינו מקום אחר שהרמ"א כתב את הדברים. ואף מצינו ביוורה דעה סימן קלה¹³ שהשו"ע מדבר בדין שימוש בכלי זכוכית ליין וכתב שיותר, היות וזכוכית לא בולעת, והרמ"א שתיק ליה. ולכן אנו מוצאים כמה אחרונים¹⁴ שכתבו שגם הרמ"א שכתב להחמיר זהו דווקא בפסח, שיש איסורי 'משהו'. ואם ישאל השואל מה הסברא בכך? לכאורה אפשר לברר, נביא כוס ונחזי! אלא הסברא אומרת שכולם מסכימים שהבליעה היא פורתא, אלא שרוב הראשונים ס"ל שפורתא זה כלום ואפילו לעניין פסח זה מותר, כלומר גם ה'משהו' של פסח צריך להיות 'משהו' והבליעה בכלים שאינה נרגשת כלל וכלל היא אפילו לא בגדר 'משהו', אבל הרמ"א ס"ל שלעניין פסח שאיסורו ב'משהו' סגי בפורתא כדי לאסור.

ומאידך השדי חמד¹⁵ כתב שדעת חכמי אשכנז להחמיר בכלי זכוכית, היות ואולי ממקום למקום מכינים אותם באופן שונה, ויש לנו לחוש שאולי הם כן בולעים, ולכן לא סומכים כל עוד לא בודקים, ולדבריו אין לחלק בין פסח לשאר איסורים.

ג. כלי פיירקס ודורלקס

כלי פיירקס ודורלקס הם כלי זכוכית שמוסיפים להם מתכת, ואז הכלי מאד חזק. שאלו את הציץ אליעזר¹⁶ מה דין הכלי פיירקס למ"ד שכלי זכוכית לא צריכים הכשר, וענה

11 פסחים ל, ב.

12 אורח חיים סימן תנא סעיף כו.

13 סעיף ח.

14 כנסת הגדולה יורה דעה סימן קכא הגה"ט אות כה, זרע אמת יורה דעה סימן מג, פמ"ג יורה דעה סימן קה ס"ק א ועוד.

15 אסיפת דינים כלל ה הכשר כלים אות כא.

16 חלק ח ס"ס כ.

שאינן מה לדון, היות ויש שם מתכת ולכן הדבר אסור. כלומר הוא הביין שאם בהרכב החומרים ישנו דבר שבוֹלע – יש לאסור. וכ"כ בשו"ת מים חיים¹⁷.

יש דבר מעניין בכתבי הרב עובדיה, שבאותיות הגדולות הוא דן בזה מצד כלי זכוכית, ובאותיות הקטנות בהערה האחרונה של היביע אומר¹⁸ כתב שהוא ראה את דברי הציץ אליעזר, וכתב להקשות עליו, שהרי מה זה משנה? הרי זה 'שיעי' וזה לא מעניין שהכניסו מתכות! וכתב שהוא גם שאל בזה, ואמרו לו שבכל זכוכית מכניסים גם קצת חלק מתכתי, ובכל זאת אנו מתירים, ולכן הוא דן בזה מצד זכוכית.

ד. כלי פורצלן

ישנם כמה סוגים של פורצלן, ובאופן כללי זהו תערובת של חרס עם מתכות עם אדמה וזכוכית.

הרדב"ז¹⁹ כתב שכלי פורצלן בולעים, וכתב שהוא עשה בדיקה, הוא שבר את הכלי ושרף אותו, וכשהוא שורף, כידוע חומר אורגני נהיה שחור ומעלה עשן, וא"כ רואים שהיתה פה בליעה. וכן הוא בדק את משקל הכלי לפני השימוש ואחרי השימוש וראה שהמשקל עלה, והנה רואים שזה בולע. ובשו"ת מים חיים (משאש)²⁰ כתב שזה היה בתקופת הרדב"ז, ובדק וראה שהוא הדין גם היום. ורואים מכאן שהרדב"ז עשה בדיקה, כלומר כדי לדעת אם יש בליעה יש לבדוק. וכ"כ בשו"ת יביע אומר²¹.

השד"ח²² כתב שמנהג העולם להתיר את כלי הפורצלן, ומשתמשים בהם לבשר ואח"כ לחלב, היות ורואים בעיניים שהם 'שיעי', אך כתב שהוא לא סומך על זה, והסכים עם הרדב"ז.

בשו"ת מהר"ם שיק²³ כתב שאם כלי הפורצלן איכותי וחזק – אינו בולע.

בשו"ת יביע אומר הנ"ל כתב שבדברים האלו, אם יש שעת הדוחק – יש לצרף כסניף את דעת המקלים. ועיין עוד בשו"ת מים חיים²⁴ שגם הוא צידד להקל בשעת הדוחק של מלחמה.

17 חלק א סימן קעד.

18 חלק ח סימן יד הערה 10.

19 שו"ת הרדב"ז חלק ג סימן תא.

20 סימן קעב.

21 חלק א יורה דעה סימן ו.

22 אסיפת דינים הגעלת כלים אות ל.

23 יורה דעה סימן קיג.

24 חלק ב סימן רפט.

ה. כלי מתכות של זמנינו

הנה בספר תחומין²⁵ התפרסם מאמר של הרב יאיר פרנק שליט"א שהוא עשה בדיקות מעבדה בנושא הבליעה, ומדד את בליעת הנירוסטה, דרוב הסירים בימינו עשויים מנירוסטה, וראה שהבליעה במעבדה היא מזערית וודאי וודאי שאנו לא מגיעים לשישים ולא לכלום, ואז אמר לכאורה אם זה כך, הדין הזה תלוי במחלוקת הטור והרשב"א שנחלקו בסימן צט גבי כלי שכולע פורתא ורגילים להשתמש בו בשפע, האם מותר להשתמש בכלי בלי הכשר או לאו, הרשב"א אמר שהיות והדרך להשתמש בו בשפע – מותר וכן כאן הבליעה פורתא ולכן מותר, ולכאורה הטור שם אוסר? ! אלא שאם נעייין שם נראה שהטור אוסר שם שמא אדם ישתמש בו לא בשפע ואז יהיה טעם, אך אצלנו גם אם ישתמש בטיפה אחת – לא יהיה טעם, ולכן צ"ל שכאן גם הטור יודה.

שאלה זו הופנתה לכמה רבנים חשובים:

א. הרב יעקב אריאל והרב אשר וייס כתבו שאין לשנות ממנהג אבותינו, וכמו שעד היום אסרנו את כלי המתכות, ולא משנה אם המציאות השתנתה. הם אינם מכחישים את העובדה שאין בליעה, ויש הבדלים ביניהם: הרב יעקב אריאל אומר שכל המתכות הן ביחד, ולא עושים חילוק בין מתכת כזאת לאחרת, וצריך דין אחד, ולא פלוג. והרב אשר וייס אומר יותר מזה, שהרי חז"ל דיברו על מתכות, ואין לנו לעורר על מה שדיברו חז"ל, כלומר בשלמא זכוכית ופורצלן שהם חדשים, אבל דבר שכתוב בגמרא [מתכת] – מה פתאום להקל בזה? ולכן אין לשנות ממה שהיה עד היום. ויתרה מזאת, זו ודאי סברת חכמי אשכנז שאסרו את הזכוכית, כי הם אמרו שאין לחדש להתיר דברים, אלא נשאר את הכלים באיסורם, ואם הם אסרו את הזכוכית, על אחת כמה וכמה שנאסרו את המתכת. גם הרב משה שטרנבוך כתב²⁶ שאין לשנות.

ב. הרב דוב ליאור והרב נחום אליעזר רבינוביץ' כתבו שאם זה מוכח מבחינה מדעית שזה לא בולע – אין לנו סיבה לאסור את המאכלים בדיעבד, שהרי אנו יודעים בוודאות שאינו בולע. והשאלה היא האם להצריך את הכלי הגעלה או לאו, הרב ליאור לא התייחס, אך הרב רבינוביץ' כתב שלא צריך הגעלה, אלא צריך ניקיון היטב היטב. ויש לשאול מה הדין בשימוש לכתחילה של בשר ואחרי זה חלב ע"י ניקיון? והם אומרים שאנן חכמי אשכנז אוסרים את הזכוכית, מדוע? שמא לא ינקו טוב, וכן כאן. ולכן אמרו שלא להשתמש באותו כלי לבשר וחלב, אבל בדיעבד

25 חלק לד.

26 שו"ת תשובות והנהגות חלק ה יורה דעה סימן קטו.

כשיוודעים שהיה נקי – אין לאסור את המאכל ואת הכלי.

ג. בתוך המאמר צויינה דעה בשם הרב שלמה זלמן אוירבעך שהוא היה מורה הוראה לצרף את הסברא האחרונה כסניף, כלומר לא ללכת בזה עד הסוף, אבל יש כאן ספק שאכן ניתן לצרפו בכל מיני מצבים. והרב שמואל אויערבאך אמר שמוכח מהגמרא בחולין²⁷: "רמא בישולה בגווה וטעם טעמא דשייפא ואמר יהיב טעמא כולי האי וכו'" דבזמנם אכן הכלים היו בולעים היטב.

ד. משמע מדברי הרב אברהם ארבל²⁸ שאפשר להשתמש באותו כלי לכתחילה לבשר ואח"כ לחלב וכדין כלי זכוכית. ובפרט לספרדים שקבלו עליהם הוראות מרן שמתיר את הזכוכית. והביא עוד ראיה ממה שכתב הדרכי תשובה שלא להצריך לשיניים תותבות הכשר משום דשיעי ולא בלעי. הרי לפניך שכל היכא דשיעי ולא בלעי, אין כאן איסור כלל, וסיים שהמורה להחמיר בזה אינו אלא מפסיד ממונם של ישראל.

ונראה שיש להעיר כמה דברים: דלכאורה הרב אשר וייס כתב שלא מצינו שחז"ל עשו בדיקות בדין הבליעה חוץ מהרדב"ז: "היחיד מביין גדולי קדמונינו שערך מבחן מדעי ומעשי לברר מדת בליעה של כלים הלא הוא הרדב"ז וכו'" והדברים לא פשוטים, שהרי בגמרא רואים בכמה מקומות שחז"ל עשו בדיקה, רואים בגמרא בפסחים²⁹, גבי אקוניא ששאלו 'חזינן להו דמידיית', כלומר שאלו מצד מה שרואים. וכן עוד גמרא גבי נ"ט בר נ"ט³⁰ שמדוע אסרו את הבישול זה אחר זה? משום שרב אמר שהוא מרגיש את הטעם, ולכאורה הם הלכו לפי הבדיקה.

וכן מצינו שהתרומת הדשן דן בסימן קל:

"שאלה: מדוכה של נחשת שנשתמשו בה כל השנה, היאך מכשירין אותה לצורך פסח? תשובה: יראה דהרבה צריך לדקדק כמו שאבאר. רש"י אוסר את המדוכה בהגעלה, ובספר מצות גדול כתב דרבינו תם ורבינו שמשון ב"ר יונה אסרו ג"כ, וכתב באשירי דרבינו שמריה ור' אברהם גדולי שפייר"א אסרו ג"כ, וכן פסק רש"י. וכתב במרדכי באגן אחד, שהיה מיוחד לקיבה שהיה מולח בו הקיבה, ומן המלח היה מעמיד החלב לעשות גבינות. ולקח האגן והדיחו והגעילו ונתן אח"כ חלב לתוכו, ונתקבץ החלב בתוכו בלי שום דבר המעמיד, ואמר לתלמידיו ראו שאין הגעלה מועלת לבית חרוסת. אמנם כתב

27 דף קיא, ב.

28 סמכוני באישיות חלק א סימן קכו.

29 דף ל, ב.

30 חולין קיא, ב.

מרדכי ואשירי בשם ר"י, דמתיר בהגעלה, ובשם ר"ת דמתיר נמי במדוכה של נכרים בהגעלה, ואינו אוסר אלא מחמץ למצה. וכו' ונראה דרבותינו המתירין בהגעלה מסתמא לא מכחישינן בההיא עובדא דגדול אחד דהוי נראה לעינים, אבל מיישבין אותו דלא נתקבץ מחמת נתינת טעם, אלא מחמת כח וחוזק של מי הקיבה. וכו'".

ולמדנו מדברי התרומת הדשן הללו כמה הלכתא גבירתא. ראשית למדנו מדבריו שהכלים של זמניהם בלעו ואפילו בקר לכל הפחות דברים חריפים. ועוד למדנו מדבריו שאכן סמכו על הבחינה. ועיין עוד בדברי השדי חמד גופיה שהרב אשר וייס ציין אליו שחכמי ווראשה סמכו על הבחינה, והשדי חמד ביאר בדבריו שנתברר לאותם החכמים שבמקומם לא היה חשש זיוף של הכלים, ומה שאסר השדי חמד הוא משום שבמקומו לא היה ברור לו מהיכן מגיעים הכלים. ומה עוד שכל גדולי הדורות סמכו ידיהם על דברי הרדב"ז ואף אחד לא העיר עליו מדוע סומך הוא על הבחינה.

אכן נראה דעיקר טענתו של הרב אשר וייס אינה שאין לסמוך על הבחינה, אלא סוף דבריו הם המכריעים "ולא עלה על דעתו [של הרדב"ז] לבדוק מן המזבח ולמעלה". דהיינו שעיקר הטענה היא איך אנו באים ובודקים את כלי המתכות שחז"ל והתורה הקדושה קבעו שהם בולעים? ואולם נראה כאן קושיא אלימתא, דהמתכות שלנו אכן שונות מהמתכות שבימי חז"ל ושמות שונים להם מבימי חז"ל, ומחמת השוני בהרכב המתכות ובצורת הייצור שלהם נשתנה מעמדם, ומדוע שלא נעביר אותם בכור הבחינה. הלא אין אנו אומרים שהברזל לא בולע, אנו אומרים שהנירוסטה שהוא הרכב שונה, הוא זה שאינו בולע. וכבר הבאנו לעיל את הערתו של הגר"ע יוסף בדין כלי הפיירקס שאין לומר שמפני שיש בהם מעט מתכת אזי הם אסורים, אלא יש לנו לבחון לגופו של עניין האם הדבר בולע או לא. וה"ה הכא.

גם מה שטוענים הרב יעקב אריאל והרב משה שטרנבוך שכל כלי מתכות אחד הם. כבר העיר הרב משה שטרנבוך בתוך דבריו שלכאורה הדבר נסתר ממה שכתב הרשב"א להתיר השימוש בכלי שתשמישו בשפע, והחולקים עליו חלקו מטעם שמא ישתמש במעט, ולא מצאנו מי שהעיר עליו שאין לנו לחלק בין כלי מתכת זה לכלי אחר. ואף שכתב הרב משה שטרנבוך שם שיש לחלק, לא גילה לנו החילוק. ואולי כוונתו שיש טפי לחלק בין כלי שתשמישו בשפע לכלי שתשמישו שלא בשפע, מכלי זה ממתכת לכלי אחר ממתכת, ואין הדברים מוכחים.

ואולם יש מקום לדרון מצד דברי הראב"ד³¹ שכתב שבכל בליעה יש לנו לאמוד אומד יפה כמה

בלע. ושאר הראשונים חולקים עליו³² דחכמים השוו מידותיהם לומר שמאחר ובלע הכלי, אין לנו לשער אומד יפה אלא אנו משערים כנגד כל הדפנות. ולכאורה יש ללמוד מזה דנהי דמדאורייתא היה מקום לומר שאין כאן טעם, חכמים השוו המידות. ויש לחלק דשאני התם דוודאי יש שם בליעה שיכולה לתת טעם, רק השאלה איך לשער, ומאחר ולא ידעינן איך לשער כמה בלע, על כן חכמים השוו את המידות לומר שבלע כנגד כל הכלי. אבל הכא אנו יודעים שלא בלע כלל באופן שיכול לתת טעם, ובכי האי גוונא אין צריך לשער כלל. ואין לומר שיש כאן בליעה פורתא, זה אינו דהבליעה פורתא אינה נרגשת כלל לאדם, ואין התורה מתחשבת עם בליעה שאינה נרגשת לאדם, וכפי שעולה מדברי כלי זכוכית בלשונו של הר"ן, ואין זה דומה לדין הגמרא ששם יש כאן בליעה הנרגשת לאדם, רק שלא ידעינן כמה בלע כדי לשער. ולדעת הרשב"א שהתיר כלי שתשמישו בשפע מוכרחים לחלק עוד ולומר שכל מה שאין אנו אומדים היינו מפני שבקלות נוכל לבוא לידי נתינת טעם, אבל היכא שברי לנו שלא נבוא לידי נתינת טעם, אפילו שיש כאן היכי תמצי של טעם הנרגש, לא איכפת לך. ועל כל פנים דעת הראב"ד ודעימיה חזי הכא לאצטרופי להיתר, ועיין בשו"ת יביע אומר³³ שרבים העומדים בשיטתו. ועיין עוד בדברי הר"ן על הרי"ף בפסחים³⁴ בשיטת רב שכתב להסכים עם דברי התוספות שמאחר ואין רגילות להשתמש בחמץ אלא במעט מותר להשתמש בכלים שלא במינן משום דלעולם לא יבואו לידי נתינת טעם, וזה משמע כדברי הרשב"א הנ"ל.

דבר נוסף עלינו לברר – האם ניתן לגזור על כלי מתכות של היום אטו כלי מתכות של פעם? ובדבר הזה יש להעיר, שהרי בכלי אקוניה הגמרא חילקא בין הצבעים, הירוקים ודאי אסורים, הלבנים והאדומים צריך לבדוק, והגמרא לא אמרה שאם הירוקים אסורים אז אנו אוסרים את כל הכלים. ומפשט הגמרא עולה שהיה מקום לומר שהירוקים אסורים והלבנים והאדומים מותרים, וכן הגמרא הביאה מחלוקת אם יש קרטופני [בקעים] או לאו, ורואים מכאן שחיוב הבדיקה הוא על כל כלי בפני עצמו.

צריך לדעת שיש עוד ראשונים רבים שניתן לסמוך עליהם, שיטת הראב"ד והתוספות רי"ד שמובאים בסימן צח שגבי הבליעה אנו אומדים בדעתינו כמה נבלע, ואמנם יש חולקים דס"ל שמשערים בכל הכלי. ובמה הם חולקים? הם לא אומרים שתמיד בולע, אלא הם אומרים שאם יש נתינת טעם אז אין לעשות אומד וצ"ע.

לכן נראה עיקר שאם התבשל מאכל יש להתיר את האוכל כדברי הרב רבינוביץ', ולחשוש לאיסור דאורייתא של 'בל תשחית' של האוכל, ובפרט הספרדים דקי"ל כמרן השו"ע שהיקל

32 ראה שולחן ערוך יורה דעה סימן צח סעיף ד.

33 חלק ח יורה דעה סימן ד.

34 דף ת, א.

בזכוכית, שהיות וזה 'שיעי' זה מותר. הדרכי תשובה שאל מדוע השיניים התותבות לא צריכות הכשר בפסח? והוא אומר בגלל שהם 'שיעי'.

אך לגבי שימוש לכתחילה ללא הגעלה והכשר, נראה לאסור לכתחילה את השימוש של הכלים מבשר לחלב דמאחר וכלי המתכות דומים זה לזה, יש לנו לחשוש לתקלות. ואף שזוהי גזירה חדשה, נראה דגזירה זו מוכחת היא דלא כל אחד יודע להבחין בין כלי לכלי אחר, ואף שרבותינו הקילו בכלי זכוכית, שאני זכוכית שיש לה מראה שונה ולא אתי למילף מינה לשאר הכלים. אבל בין כלי נירוסטה לכלי מתכת אחרים אתי למילף ולכן יש לנו לאסור את השימוש לכתחילה.

ואמנם בשעת הדוחק היכא דאי אפשר לעשות הגעלה יש להקל, שהרי במציאות אין בליעה, וכל הסיבה להחמיר היא מחשש למציאות רחוקה של שימוש בכלי מתכות ישנים. ובעצם אם בקלות ניתן להכשיר אז להכשיר, ואם קשה אז יש על מי לסמוך ועדיין צ"ע לדינא.

הדברים הללו יוצרים לנו נפק"מ בהרבה מקרים בדיעבד בצה"ל, כגון כאשר הכינו אורז בסיר בשרי בן יומו ורוצים להגיש אותו בארוחה חלבית, דלפי פקודות הצבא מחמירים ולא מתירים נ"ט בר נ"ט, אך פעמים שיש שעת הדחק, כגון פלוגה חוזרת ממסע, נלע"ד שניתן לצרף את הנ"ל שהכלים שלנו אינם בולעים כמעט, ולהתיר לאותה פלוגה לאכול.

1. האם להתיר נ"ט בר נ"ט לכתחילה

עוד נפק"מ מכל הנ"ל זהו הדיון האם מותר לכתחילה לתכנן ארוחה חלבית, ולבשל תפוחי אדמה בסיר בשרי בן יומו ולאכלם עם חלב?

השו"ע³⁵ כותב:

"דגים שנתבשלו או שנצלו בקדירה של בשר רחוצה יפה, שאין שום שומן דבוק בה, מותר לאכלה בכותח, משום דהוי נותן טעם בר נותן טעם דהיתרא. ואם לא היתה רחוצה יפה, אם יש בממש שעל פי הקדירה יותר מאחד בששים בדגים, אסור לאכלם בכותח".

הסמ"ק כתב שאסור, ומדייק מלשון הגמרא, 'דגים שעלו בקערה', שזהו לשון דיעבד, ולא כתוב 'מעלין דגים בקערה כדי לאכלם בכותח'. הב"י הביא את דברי הסמ"ק, והביא שכ"כ הגהות מיימוניות, אבל ספר התרומה כתב שדגים שעלו בקערה מותר לאכלם בכותח.

הקשה הדרכי משה, מהי מילת 'אבל' בב"י? לכאורה מה שהביא הב"י בשם ספר התרומה אלו הם דברי הסמ"ק, אז מה שייך אבל? ! וכן הקשו הט"ז והש"ך. ועיין בדרישה שכתב

35 יורה דעה סימן צה סעיף א.

שבאמת, איך שהב"י הביא את הדברים כאן זה לא מובן, אבל אם נעיין בספר התרומה בפנים יש מקום להבין שמש"כ בספר התרומה היינו שמותר לתכנן נ"ט בר נ"ט לכתחילה. דא עקא, הפמ"ג מעיר שגם לפי הדרישה, זה לא מה שכתוב בספר התרומה, אלא לפי הנוסחא שהדרישה הביא הכוונה שמותר לכתחילה לבשל דגים בקערה בשרית כדי להניחם בקערה חלבית. אבל לא כתוב שמותר לבשל דגים בקערה בשרית כדי לאכלם עם חלב. ולכן אומר הפמ"ג שגם תירוצו של הדרישה לא מיישב יפה את דברי הב"י.

ועיין בספר מזרח שמש (ר' שלום משאש)³⁶ שמתרץ את דברי הב"י מקושיית האחרונים: האחרונים הקשו מהמילה 'אבל', אך באמת כוונת הב"י, היא שבתחילה אמר שלבשל לכתחילה כדי לאכול עם חלב אסור, אבל לבשל לכתחילה כדי להניח בקערה חלבית מותר. כלומר המילה 'אבל' אינה סתירה למה שקדם, אלא סיוג. וא"כ עולה מדברי הב"י שלתכנן נ"ט בר נ"ט כדי לאכול עם חלב – אסור.

ואולם בבדק הבית הב"י כתב בשם רבינו ירוחם שאסור לכתחילה לתכנן נ"ט בר נ"ט כדי לאכול עם חלב, וכתב בבדק הבית 'ואין דבריו נראים אלא לכתחילה מותר'. וא"כ משמע מדברי בדק הבית שלגרום נ"ט בר נ"ט לכתחילה מותר.

אלא שהשו"ע כתב כדבריו בב"י. וכתבו הט"ז והש"ך שמרן פסק כדבריו בב"י, כדברי הסמ"ק וההגהות מיימוניות לאסור נ"ט בר נ"ט לכתחילה. וא"כ הרבה אחרונים לא מתייחסים לכך שמובא אחרת בבדק הבית, או שלא היה להם את בדק הבית, או שהיה להם ומסתימת מרן בשו"ע פירשו כדבריו בב"י.

ר' שלום משאש בספר מזרח שמש ובשמש ומגן³⁷ כתב שהשו"ע פסק שאסור לתכנן נ"ט בר נ"ט לכתחילה, ולכאורה כתוב בבדק הבית אחרת? ! אלא שיש כמה נימוקים: ייתכן והשו"ע נכתב לאחר בדק הבית, ואם איתא, הו"ל לחזור בו בשו"ע, ומסתימתו משמע שאסור. ועוד כתב ר' שלום שרבותינו במרוקו לא קיבלו את בדק הבית. וזה חלק ממחלוקת גדולה האם שקיבלנו הוראות מרן אפילו כאלף פוסקים, האם הכוונה היא לאיש או לספר? המנהג במרוקו היה שמקבלים את הב"י והשו"ע, ואילו ספר בדק הבית ושו"ת אבקת רוכל זה כמו שאר הפוסקים. והסברא בדבר היא שאנו מקבלים את מרן בגלל שאבותינו קיבלו את מרן, דהיינו אנו עושים את מה שאבותינו קיבלו על עצמם לנהוג, ולכן אנו שואלים מה קיבלו אבותינו, ובעצם מה שמחייב אותנו זה לא מה אנחנו מקבלים אלא מה קיבלו אבותינו, מדין מנהג מדינה, מנהג אבות, וזאת הסיבה שאנו עושים סב"ל נגד מרן וספק ספיקא נגד מרן, וזאת הסיבה שאנו מחמירים כנגד מרן בהלכות גיטין וגרושין, וכן זאת הסיבה שאנו

36 סימן צה.

37 חלק ב סימן מב.

מתמירים בהרבה דברים באיסור והיתר, ובעצם בהרבה דברים אנו לא עושים כדברי מרן, למה? היות ואנו עושים כמו המנהג, למשל אומרים סב"ל נגד מרן, אבל לא אומרים סב"ל נגד מנהג. וא"כ רואים שהמנהג חזק יותר.

הרב עובדיה יוסף³⁸ וכן הרב שלמה עמאר³⁹ סוברים בדעת מרן שמותר לכתחילה לגרום נ"ט בר נ"ט. יש דבר מעניין שם בהקדמה לשמע שלמה שר' שלום והרב עובדיה מתווכחים בהסכמות בדין זה. ובעצם לפי שיטה זו ההבנה היא שמרן זה הפוסק עם כל ספריו, מרן זה רבינו, ולכן לפי שיטה זו קשה כל מה שאנו נוהגים כנגד מרן, איך אומרים סב"ל נגד מרן? וכי אפשר לומר סב"ל נגד הרב שלך? ולפי זה הם צריכים לומר שבאמת מרן הוא רבינו, אלא שאם באמת אם משהו עושה כדעת מרן אין מזניחים אותו. הרב עובדיה עונה כאן לר' שלום, שהגענו לארץ חכמי ירושלים קיבלו את מרן גם בבדק הבית נר' שלום לא הספיק להחזיר לו, אבל התשובה היא פשוטה כפי שכתב בכמה מקומות שקהילה שנדרה ממקום למקום שומת מנהגיה וכו']. ולכאורה כתוב כאן בשו"ע 'נתבשרו'? ! אלא שזה לשון הגמרא! ומדוע הגמרא לא אמרה 'מעלין'? אלא זה להודיעך כוחו של רב, שאפילו בכהאי גוונא [בדיעבד] אוסר. וכן יש מקום לומר שבדק הבית נכתב אחרי השו"ע.

ויש להעיר שהשאלה הזאת לא חדשה, שהרי בסימן צד סעיף ט גם שם מרן מדבר על נ"ט בר נ"ט, וגם שם הלשון היא בדיעבד. אך אפשר לומר שהעתיק שם את לשונו של ר"י.

א. ראיות וסברות המתירים

הרב עובדיה הביא ראייה מדברי הרא"ש ושכלי הלקט שמותר להגעיל בערב פסח כלים שאינם בני יומן בפחות משישים, מצד נ"ט בר נ"ט. מדוע? הטעם לפגם יוצא ונפלט בחזרה כי אין אין פה שישים, וכשהוא חוזר הוא כבר נ"ט בר נ"ט. והנה רואים שמותר נ"ט בר נ"ט לכתחילה. ועיין באחרונים שזוהי לא ראייה חזקה, מצד שזה לא כמו מאכל, אלא נבלע בחזרה בכלי ובמאכל זה כבר יהיה נ"ט שלישי. ועוד יש לומר שיש כאן טעם לפגם, שזה ודאי אינו דומה לטעם טוב שהוא קלוש.

עוד הביאו ראייה מהתוספות והר"ן בגמרא בפסחים⁴⁰ בדין תנור שטחו אותו באליה שאי אפשר לאפות בו פת, היות והפת תהיה אסורה בחלב, וכ"ז דווקא עד שיוסק התנור. והקשו התוס' והר"ן, מדוע עד שיוסק התנור? נאמר עד שיקונח התנור? ותירצו מה שתירצו. אבל רואים שמבחינתם כאשר יקונח התנור זה מספיק משום שהוי נ"ט בר נ"ט ומותר לכתחילה. וגם זה לא כ"כ ראייה, היות וכאשר הגמרא אמרה שזה יהיה אסור בחלב, היינו שזה יהיה

38 שו"ת יביע אומר חלק ט יורה דעה סימן ד.

39 שו"ת שמע שלמה חלק ב יורה דעה סימן ה.

40 דף ל, ב.

אסור אפילו בדיעבד, והראשונים שאומרים שסגי לכאורה בקינוח היינו שיהיה מותר בדיעבד, אך לא לכתחילה.

מה המחלוקת בסברא? הרב עובדיה מביא ריטב"א שנ"ט בר נ"ט מותר בפסח, היות ונ"ט בר נ"ט הוא אפילו לא 'משהו' ובפסח 'משהו' אסור, ואם זה מותר בפסח היינו שאפילו משהו אין כאן, וא"כ ברור שמותר לכתחילה. והקשו האחרונים שלכאורה זה לא מוכח, משום שא"א להבין כך את דברי הריטב"א, היות וגם הריטב"א מודה שנ"ט בר נ"ט באיסור אסור, ולכאורה אם אין שום טעם ואפילו לא משהו, אז מדוע נ"ט בר נ"ט באיסור אסור, וכך איך רב אומר שנ"ט בר נ"ט אסור כי הוא נותן טעם? ! אלא כוונת הריטב"א היא לומר שזה לא בגלל שאין כאן טעם, אלא בגלל שנ"ט בר נ"ט בהיתרא מותר, והכוונה היא שטעם קלוש לא יכול להחיל שם איסור, שכן בערב פסח החמץ הוא היתר, ועל נ"ט בר נ"ט של לחם לא חל שם איסור חמץ. כלומר יש כאן קצת טעם אך זה לא משנה היות והוא קלוש מאד. הרב עובדיה דייק מדברי הריטב"א בדף קיא, ב שנ"ט בר נ"ט זה אפילו פחות מריחא, זה נכון, אך מ"מ צריך לומר לפי דברינו שיש כאן טעם אלא שהוא קלוש. וכן יש לשאול איך הרב עובדיה לא הביא את הר"ן? דהר"ן כתב להדיא שיש טעם בנ"ט בר נ"ט, וחייבים לומר זאת, שהרי מדוע נ"ט בר נ"ט באיסור אסור? !

ב. ראיות וסברות האוסרים

ר' שלום מסביר שהטעם לאסור תכנון נ"ט בר נ"ט לכתחילה, הוא משום שאסור לבטל איסור לכתחילה'. כלומר כאשר באים לבשל דגים בקערת בשר, אז הדגים מקבלים נ"ט בר נ"ט של בשר, וזהו ביטול טעם הבשר, כי עכשיו מותר לאכול איתו חלב. והקשיתי שלכאורה זהו עדיין לא איסור, שהרי הבשר עדיין היתר הוא! ועיין בשו"ת רעק"א סימן רז. אלא שר' שלום מביא ראייה מדברי הרב עובדיה לשיטתו, הרב עובדיה אוסר לקחת חלב ולבטל אותו בשישים מים כדי לשים אותו עם בשר, מדוע? משום שזה ביטול איסור. ולכאורה מדוע הרי זה נ"ט בר נ"ט לכתחילה ומותר לפי הרב עובדיה? ! אלא שהרב עובדיה יכול לתרץ את הקושיא, שהרי שמה מדובר על חלב 'בעיני' שמבטלים אותו וממילא ההתייחסות לכך היא כביטול איסור, אבל אם זה כבר נקלש קצת זהו רק טעם. אבל ר' שלום בהבנה מקשה, שהרי טעם אחד הוא טעם כעיקר, ורק נ"ט בר נ"ט זה מותר, אלא שבאים לשים בקדירה הוי נ"ט אחד, ורק לאחר הבישול הוי נ"ט בר נ"ט.

ובאמת לפי הט"ז והש"ך ור' שלום התחדש כאן בגמרא שאסור לגרום נ"ט בר נ"ט לכתחילה היות וזהו חלק מהאיסור לבטל איסור לכתחילה. ואילו הרב עובדיה ס"ל שמותר היות והטעם קלוש מאד ואין להתייחס לכך כאל ביטול איסור לכתחילה. ולכאורה לפי ר' שלום

שהכל זה משום ביטול איסור, מדוע לא נקנוס מי שעשה נ"ט בר נ"ט לכתחילה במזיד? אלא שאנו לא קונסים בכל איסורי דרבנן 'שוגג אטו מזיד'.

ובאמת נראה שגם בדין הזה, יש לומר למעשה שהיות והכלים שלנו אינם בולעים, יש מקום להקל נ"ט בר נ"ט לכתחילה, שהרי לא שייך לדבר כאן על ביטול איסור, דמה שנבלע הוא מעט מזעיר.

ז. סיכום

סוגיה זו מורכבת מאוד, מפני שכאשר אנו מתבוננים ביסודות ההלכה, נראה שפשוט להתיר את הכלים, אך מנהג ישראל והתנהלות הפוסקים האחרונים אינה כן. ראינו שאפשר לומר שלאור דברי הרמ"א בנוגע לכלי זכוכית, גם הכלים שלנו כיום ייאסרו וכן נהגו גם הספרדים בעניין זה (והתירו כלי זכוכית, מפני שכבר הותרו בפירוש בשו"ע). אלא שמכל הנ"ל נראה שאפשר לומר שהרמ"א אסר את השימוש בכלים, כיוון שהם טעונים הגעלה מדברי תורה. אך למעשה כאשר השתמשו בכלי, יש להקל ולהתיר את המאכל (ובפסח יש להחמיר משום איסור 'משהו'). נראה שלמעשה אין להתיר שימוש לכתחילה בכלים אסורים, אך בדיעבד אם השתמשו בכלי (או כאשר מדובר בשעת הדחק, כגון: שיניים תותבות, שעת הדחק בצבא וכו') קל יותר להקל ולהתיר את המאכל.

ובאשר להתנהלות הצבאית, כידוע פסיקת ההלכה אינה פרטית אלא מוסדית, וע"כ עלינו לחשוב בצורה מערכתית על הנושא. כלומר, ייתכן שאם נתיר בדיעבד בכל מיני סיטואציות בצבא, יינתן פתח לשאר מקרים, ולכן פסיקת ההלכה תהיה ע"פ שיקול דעת רב היחידה באותו מקום ובאותו מקרה. אי אפשר לכתוב בצורה גורפת היתר בדיעבד.